

Жұмажанова Ф.Т.¹, Көптілеуова Д.Т.²

¹филол.ғ.к., аға оқытушы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: farahanum@mail.ru

²филол.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ КЕҢЕС ДӘУІРІНДЕ
ИСЛАМИ КӨРІНІСТЕРДІҢ СУРЕТТЕЛУІ**

Кеңестік дәуір әдебиетінен шариғат негіздерінің көріністерін санамалап көрсету мүмкін болған жоқ. 20-30 жылдар әдебиетінде негізінде шала молдаларды сынау басым болғандығы әдебиет тарихынан белгілі. Сондықтан бұл кезең әдебиетінен бірінші көзге түскен мәселе, діни сауатсыз халықты алдап-арбап, шала сауатты елді тура жолдан тайдырып, Алланың атымен сөйлеп, өз айтқандарын заң ретінде орындата білген дүмше молдалар әдебиеттегі шығармалардың негізгі кейіпкерлеріне айналды. Бұл мақалада С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, Б. Майлин шығармаларына арқау болған ислами көріністердің суреттелуі қарастырылады.

Түйін сөздер: дін, иман, ислам, шариғат, көрініс.

Zhumazhanova F.¹, Koptyleuova D.²

¹candidat of philology sciences, senior lecturer, Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: farahanum@mail.ru

²candidat of philology sciences, assistant professor, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

Description Of The Reflection Of Islam In The Kazakh Literature Of The Soviet Era

This article examines the description of the reflection of Islam in the Kazakh literature of the Soviet era in the works of S.Seifullin, I.Zhansugurov and B.Maylin.

Key words: religion, faith, islam, sharia, reflection.

Жұмажанова Ф.Т.¹, Көптілеуова Д.Т.²

¹к.филол.н., Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы, e-mail: farahanum@mail.ru

²к.филол.н., доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Описание отражения Ислама в казахской литературе Советской эпохи

В этой статье рассматривается описание отражения Ислама в казахской литературе Советской эпохи в произведениях С. Сейфуллина, И. Жансугурова и Б. Майлина.

Ключевы слова: религия, вера, ислам, шариат, отражение.

Кіріспе

XX ғасыр басы қазақ әдебиеті тарихындағы ерекше кезең дейтін болсақ, бұл кезеңде дәстүрлі әдебиет жан-жақты дамыды, жаңа жанрларда жазылған шығармалар туа бастады. Қазақ халқы сырттай атеистік көзқараста құдай жоқ дегенмен іштей тәубесінен жаңылған жоқ. Халқымыздың әдебиетінің діни сеніммен тығыз байланысы

сонау халық болып қалыптасқан кезден кеңес өкіметі құрылған жылдарға дейін жалғасып келді. Кеңес өкіметі тұсында да діни мазмұнда жазылған шығармаларды теріс пиғылды деп танып, оларды оқырмандарға жеткізбеуді қолға алды. Бұл кезеңдегі қазақ қаламгерлері ішінде дін басыларының типтік образдарын олардың өздеріне тән психологиясын Сәкен, Бейімбет, Ілияс, М. Әуезов айқын суреттеген. Олар сол

кездің саясатына сәйкес мәселені бір жақты қарастырған, әйтпесе сол заманда өмір сүрген білімді қожа, молда, имамдар аз болмағаны біздерге тарихтан мәлім. Тек солақай саясаттың кесірінен ғана дін апиын деп атеистік көзқарастың әсерінен сыңаржақ пікір туған. Көбінесе имам, молдаларды ислам дінін бетке ұстап, өз зұлымдықтарын іске асырды деп суреттеген. Ислам дінін бетке ұстап деген пікірдің өзі исламның қаншалықты беделі болғандығын аңғартады.

Негізгі бөлім

Осы тақырыпта жазылған шығармалар қатарына С. Сейфуллин, І. Жансүгіров, Б. Майлин зерттеулері мен шығармалары жатады. Бұл ақын жазушылар өз шығармаларында дін басыларының арына да, намысына да тимеген, олардың істеген істерін, арам ниет пиғылдарын, опасыздығын, дінді бетке ұстап халыққа жәбір көрсеткендерін, қарапайым халықты алдағандарын нанымды оқиғалар арқылы көркем баяндап бере білген. С. Торайғыров, С. Сейфуллин, М. Әуезов, С. Мұқанов, Ж. Аймауытовтың жарық көрген шығармалары қазақ романының сол кездің өзінде қандай деңгейге келгенін көрсетеді. Бұл шығармалардың Б. Майлин, І. Жансүгіров, Ғ. Мүсірепов, Ғ. Мұстафиннің шығармашылығына да мол әсері болды деп ойлаймыз. Бұл қаламгерлер шығармалары сол дәуірдің талабына сай, сыни көзқараста көрініс тапқаны даусыз. С. Сейфуллин өз зерттеу еңбегінде: «Әр елдің қандай салт өлеңінде болсын, онымен бірге дін салтының өлең-жырларында болсын, бәрінде, сол елдің тұрмыс сәулесі болатыны белгілі. Сондықтан, қандай өлең жырларды алып қарасаңызда, сол елдің тұрмысының қандай екенін, қандай таптың әкімшілік қылғанын оның салт-санасының қандай болғанын айқын көре аласыз» (Сейфуллин С., 1964: 166) – дейді де, сондай діни жырлардың бірі жарапазаннан мысал келтіреді:

Мұхамбет үмбетіне жарапазан,
Айтамын үйіңізге жарапазан,
Алып шық жылдамырақ жеңешежан.
Келгенде қайыр-зекет бере алмасаң,
Жібермес ақыретте менің назым.
... Мінгенім астымадағы жирен дейді.
Намазды бес уақыт үйрен дейді
Намазды бес уақыт үйренбесең,
Шынжырлап дұзаққа сап сүйрер дейді.
Мінгені пайғамбардың қара қасқа
Жанында мүсір қылыш, бауы басқа
... Оразаң былтыр кеткен биыл келді
Бітірін жылдамырақ бермеймісің.

Сонымен бірге ғалым жарапазанның мәнін былай түсіндіреді: «Бұл жыр отыз күн оразада айтылады. Оразада бұл тәрізді жыр айту салты барлық мұсылман елдерінің бәрінде де бар. Мұсылман түгіл христиан діндеріндегі елдерде де айтылады» (Сейфуллин С., 1964: 169), – деп атап өтеді де, бақсылық, аруақ сынды Алланың құдіретімен келетін қасиеттерді Алладан келетін «керемет» деп түсіндіреді. Себебі бұл қасиеттер екінің біріне қонбайтыны тарихтан белгілі. Қазақ халқының алғашында көп тәңірі кейін көк тәңіріге табынғанын тарихтан мысалдар келтіре отырып, М. Әуезов: «Бұрынғы көк тәңірінің орнына «исламның алласы» орнап, бақсылық пен аруақтар ескі діннен қалған кейбір «иелер» исламның алласына сыйынбаған, сөйтіп, исламнан бұрынғы діннің бақсылыққа, аруақтарға «иелерге» құлшылық қылатын санасы мен ислам санасы араласып, бітісіп, бақсылыққа нану, аруаққа, иелерге нану жаңа түрге көшкен. Бақсылық жынның, перінің қуатымен алланың әмірімен болады деген. Сөйтіп, бұрынғы жер мен көкке, от пен суға табынып жүрген халық ислам діні үстемдік ете бастаған кезде бір құдайға құлшылық етіп, оның жердегі, көктегі өкілдеріне пайғамбарларға, періштелерге, қожамолдаларға, бақсы-балгерлерге жалбарынатын болған. Мұнымен қатар мұсылман дініне дейінгі ескі діни-нанымдардың жер мен көкке, от пен суға табынушылықтың сарқыншақтары мүлдем жойылып кетпей, мұсылман дінімен қатар өмір сүріп келді», – деп жазады (Сейфуллин С., 1964: 169) Осы жөнінде әдебиет тарихын зерттеуші М. Әуезов былай дейді: «Салтпен байланысқан өлеңдердің бір алуаны дін салты, дін танымымен байланысқан өлеңдер. Қазақта бұл өлең екі жікке бөлінеді: 1) Ескі діннің сарқыты болған өлең, 2) Ісләм дініне байланысты өлең. Ескі дін, ескі нанымның сарқыты болған өлеңдердің бірі – бақсылардың сарыны. Ісләм дінімен байланысты өлеңдер. Қазақта мұндай өлеңдер көп емес, бірен-саран аз ғана. Мысалы: жарамазан, бата беру өлеңдері сияқты. Жарамазан:

... Мұхамбет үмбетіне жарамазан,
Айтамын байлар сізге жарамазан.
Молдалар ертең ерте айтар азан
Айтқанда жарамазан қайыр берсең,
Барғанда акіретке болмас жазан. (Әуезов М., 1994: 42)

Бұл жарамазан барлық мұсылман жұртына жайылған. Салт бойынша ораза күндері айтылады. Жарамазан өлеңі мұсылмандық діннің қадірін көтерген – діншілдік өлең. Қазақ

ортасына ісләм дінінің таралуына көбінесе қазақтың ақындықты сүюі себеп болды деген дұрыс пікір. Елге не жайылса да, әдебиет жұрнағы болып, әдебиет өлшеуінің біріне түскен соң ғана жайылатын болған. Өлеңсіз, әңгімесіз, сұлу сөзсіз келген құрғақ үгіт болса, ондайды ел тындамаған да, ұқпаған, ықылас қоймайтын болған. Сондықтан, мұсылманшылық дін де қазақ елінің табиғатына, ыңғайына қарай ұйысып келген. Бұған ескі әдебиеттегі толып жатқан қиссалар дәлел. Жарамазан өлеңі де сондайлық дін мағынасы мен дін үгіті болып шығып, бәрі келген соң қыдырма жарамазаншылар әнге салып айтатын болды. Бірақ қазақ жарамазаншыларының көбін алсақ, дін үгітімен шықса да солардың ішінде әлі күнге дін тұманы аз. Күшті сопылық, өрескел тақуалықты айтып, өзге жұрттың дін өлеңі сияқты үнемі сәжде, үнемі дұға, ұдайы күнәкер болуды айтып, көп тәубемен жалбарына беретін сөздер жоқ деуге болады. Бұл жағына қарағанда қазақтың көп жарамазаны баяғы ақы сұрап айтатын мақтау өлеңдеріне жақын келеді. Дін құбыжығымен ешкімді шошытып, үркітпей көпе-көрнеу оразаның күнінде садақанды алғалы келдім деп, ашық айтатын сөз болды. Мұнда да, барлық ел өлеңінде көрінетін, ашық, ақылсау сезімнің ізі бар. Әр нәрсенің түсінсе де сынап зерттеп барып түсінетін таза ширақ ойдың анық ұғымы білінеді. Мұсылманшылық дінімен байланысы бар өлең сөздің тағы бір түрі бата беру өлеңдері. Бірақ бұл өлеңдердің туысы ғана мұсылманшылықтың негізінен шықты деу керек. Дін салтындағы тілек, дұға сияқты сөздерге ұқсайды. Арабша айтатын дұғалардың орнына елдің өзі шығарған тақпақ, өлең, жыр болады. Дін сөздерімен негізін ұқсастыратын осы жері. Осыдан басқа өлеңнің қалған сөздерімен мағынасы жағын білдіретін тілектерін алсақ оның барлығы да қазақтың өз заңына үйлесіп, өз тіршілігінің қалпынан шығады.

.... Тәңірі берген несібең
Тепкілесең кетпесін
Тіліңнің бір шетіне
Оқ шырқатсаң жетпесі
Сөйтіп құдай ондасын
Біссімілда алда акбар (Әуезов М., 1994: 46)

«Суреткердің өнері өмірімен яки өз басынан кешкен ғұмыр-тіршілігімен тығыз байланысты. Ол өмірде нені жете таныса, өнері арқылы жұртқа соны танытады» (Қабдолов З., 1988: 97), – деген пікіріне сүйенетін болсақ, қазақтың ақын-жазушылары өздеріне етене жақын тақырыптарын көркем шығармаларына арқау етті. Илияс Жансү-

гіровтың дінге қатысты өлеңдерін сөз еткенде «Шошқа», «У», «Сұрау», «Өлген молданың өсиетін» атауға болады. Ақынның өлеңдеріндегі дінге қарсы дәлелдер дін басыларын бет алды кінәлай бермейді діни қағидалар, дін озбырлығынан зардап шеккендерді қожа, молдалармен беттестіре, кінәластыра отырып, діндарлардың айыптарын беттеріне басады. Дін басыларына орынсыз тиіспеу үшін ақын бар шындықты жұрт алдына, жиналған қауым ортасында шешіп алуға тырысады. Ақын мұнда айтыс тәсілін қолданған. Кімнің болса да ақ-қарасын айтыс үстінде көпшілік өзі шешсін, әділдігін айтсын дегенге келтіреді. Дін тақырыбындағы өлеңдерінің өткірлігі мен тапқырлығы, ұтымды жағы әсіресе осындай ерекшеліктерімен көзге түседі. Бүгінгі таңда дінтанушы ғалымдар шошқаның харам екендігін ғылыми түрде дәлелдеді. Ақын өзінің «Шошқа» өлеңінде ауырып жатқан молда мен шошқаның сөзін келтіреді.

Шошқа:

Ассалаумағалейкум, молда тақсыр,
Ауырып қалыпсың-ау жолда тақсыр
Шайтаны дәретіңнен күшті болса
Дұға оқы, ісмі ағзам, тұмар жапсыр.

Молда:

Бірәдір, менен арман жүрсен деймін
Күніңді пиғылыңнан көрсен деймін
Ешкімге рауаят айтар менде хәл жоқ
Жөніме енді тыныш өлсем деймін.

Молда:

Құранда сені харам дейтіні рас,
Басканың мұсылманнан жейтіні рас.
Шошқа арам түгіменен түгел арам
Дегенді шариғатта сызып кеткен.
(Жансүгіров І., 1960: 346)

Өлеңнен ұзағырақ үзінді келтіруімізге тура келді, себебі дінге сенетін адамдар шошқа мен молда сөзін салыстырып, кімдікі жөн, кімдікі теріс екенін өздері ақ айта алады. Өйткені кімнің ісі дұрыс, кімнің ісі бұрыс – былайғы жұрттың ақиқат көзі жеткен. Себебі Құранда, шариғатта шошқа еті харам деп есептелінеді. Шариғатта өлексе жеу, бауыздалмаған хайуандардың етін, доңыздың етін жеу харам. Доңыз етін әуелден Аллаһ Тағала харам деп тыйым салғаны үшін күллі мұсылман қауымға жеуге болмайды. Бұл туралы Мәида сүресінің 5-аятында:

بِهِ اللَّهِ لِيُغَيِّرَ أَهْلَهُ وَمَا الْأَجْنَرِيُّ وَالْحَمُّ وَالنَّمُ الْمَيْتَةُ عَلَيْكُمْ حُرْمَةٌ
وَالنَّطِيحَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالْمَوْفُودَةُ وَالْمُنْحَقِقَةُ

«Сендерге: Өлексе, аққан қан, доңыз еті және Алладан басқаның атымен бауыздалған мал арам қылынды», – делінген (Құран Кәрім, 1991:107).

Доңыз етінің харам екендігін кейінгі жылдары дінтанушы ғалымдар ғылыми түрде жан-жақты дәлелдеп жүр. Оны Қ.Жолдыбайұлының пайымдауларынан байқауға болады. Автор доңыз етінің харам болып саналуының алты себебін санамалап отырып көрсетеді. Оларды қысқаша атайтын болсақ, төмендегідей болып келеді:

1. Доңыздың денесінде улы заттар бар. Доңыз еті өте майлы келеді. Бұл май жеген адамның қанына сіңеді. Сөйтіп, қан май түйіршіктеріне толып қалады...

2. Доңыздың денесінде көп мөлшерде күкірт болғандықтан оны жеген адамның организмінде өлшемнен тыс күкірт пайда болады...

3. Доңыздың өсу гармоны да көп мөлшерде кездеседі...

4. Доңыз етінің құрамындағы гистамин (histamine) және имидзол (imidazole) делінетін заттар адамның терісінде қышу тудырады, есекжем, бөртпе (экзема), дерматит сияқты тері ауруларға себеп болады...

5. Доңыздың етін жеу салдарынан адамда пайда болатын тағы бір ауру – трихина ауруы...

6. Адамдар мен жан-жануарлар табиғаты мен мінездерінің қалыптасуында жеген қоректерінің де рөлі бар... Доңыз – өзінің ұрғашысын қызғанбайтын, мейірімсіз хайуан. Сондықтан доңыз етін көптеп пайдаланатын адамдарда жарына, тіпті анасына деген бөгде еркектердің арам пиғылына қарсы намыс, қызғаныш сезімдері әлсірейді екен» (Жолдыбайұлы Қ., 2006: 50-54). Дін тақырыбына қалам тартқандардың бірі Б. Майлиннің «Қадір түнгі керемет», «Шариғат бұйрығы», «Зәкіржан молда», «Айт күндері», «Қалекен үйінде», «Талақ» т.б. өлең, әңгімелері бар. Бейімбет дінді сынаған жоқ, дінді дұрыс түсіндірмеген, дінді өз пайдасына жаратқан дін басыларын сынады. Ескі қоғамды, ескі әдет-ғұрыптарды, байларды, молдаларды, олардың шектен шыққан опасыз қылықтарын шенеп, сынау үшін өзінің көркем шығармаларында ол алдымен сатира жанрын қолданды. «Жазушы дінді, дін бастықтарын жете біледі, олардың нағандықтарын, тіпті шариғат шарттарын да жөнді білмей-ақ өтірікті өте тұрпайы түрде соғып, нағанд елді үрейлендіріп берекесін қашырғанын, екінші, бірен-саран қарасын не басқа бұйымын алдап алып, жұрттың түбіне жетіп жүргенін талай көрген, зығырланған, ішіне кек қатқан. Сондықтан ол дін тақырыбын

битарап отырып сипаттамайды, діншілдерге отты өшпендікпен, олардың арсыздықтарын аяусыз аша отырып бейнелейді... Ол ойының әзіл сықағын қолдана отырып діндарлардың сорақылығын байсалды реалистікпен суреттейді», – дейді ғалым Т. Нұртазин (Нұртазин Т. 1966, 324). Ақын дін иелерінің қарапайым халықты дін жолымен бұғаулап, тұншықтырып келген сырын өздеріне айтқызып, өз сырын өздері ашып беруге мәжбүр еткен. Ол түсінікті де Кеңес өкіметі кезінде дін иелерінің барлығы арам, пасық, нағанд деп түсіндірілді, олардың арасында да білімді, көздері ашық діндарлар бар екендігі ескерілмеді. Ол кезеңде жаңалыққа жаны құмар жастар жағы дін атаулыға қарсы болды, олар діни әдет ғұрыптардың қандаймен болса да ешбір ымыраға келмеді. Өйткені сол кездегі қоғам жағдайы солай болды. Дін әдет ғұрып халыққа жат өрескел қылық деп есептелді. Бейімбет өлеңдерін оқыған сайын дін басыларының зиянды әрекеттері бірден-бірге айқындала береді. Оны біз Бейімбеттің «Ораза» өлеңінен айқын көреміз:

Күнде тамыз
Оразамыз
Жолатпа шет адамды
Таңқиған мұрт, Суалған ұрт
Құран оқып молда отыр.
Қатыны арық, жүрек талып
Көз қарайып зорға отыр
Молда-ау! – деді Зорлау – деді
Шариғат та бар ма екен?.. (Майлин Б., 1986:76)

Сол кездің саясаты әсерінен дінді, шариғатты сынаса да, қазақтардың шариғат заңындағы ғибадатты оразаны ұстағаны шындық болғандықтан оның әдебиетте көрініс табуы заңды құбылыс деп айта аламыз. Бұл үзіндіден оразаны әркім өз еркімен ұстау керектігіне көңіл аударылған. Ислам шарттарының ішінде бес парыздың бірі болып саналатын ораза Алланың ризашылығы үшін ұсталады. Ораза ұстаған адам оны біреу үшін, немесе өзі үшін емес, Алланың бірлігі үшін ұстайды.

Ал, «Ғарапа түні» өлеңінде:
Құрметті түн көк қақпасы ашылды
Жер жүзіне жұмақ жүзі шашылды
Ақтық рет тілектерін айтуға
Молда біткен құдайына бас ұрды...
Шыныменен жұрт құрбандық шалмаса
Садақа алып айт оқуға бармаса
Біз қайтеміз құдіретті құдай-ау
Шариғат деп айтқан тілді алмаса
(Майлин Б., 1986:76)

Бейімбет дін басыларының арына да, намысына да тимеген, олардың жеке басын қорламаған. Олардың істеген істерін, арам ниетін, опасыздығын, дінді бетке ұстап, халыққа зәбір көрсеткенін, халықты алдағанын бас бұзарлығын нанымды оқиғалар арқылы баяндап бере білген. Оны «Шариғат бұйрығы», «Айт күндері», «Қадір түнгі керемет», «Талак» сынды әңгіме, повестерінен көреміз. «Айт күндері» әңгімесінде:

«...Айт Құтты болсын!

– Айтсын, жақсылығы бірге болсын.

– Жыл он екі айда бір келген жарықтық айт қой, бұл күнді көрген де бар шығар, көрмегенде бар шығар.

Ауылдың орта шеніндегі ақ боз үйдің маңайында толған лық адам, топтанған арба, ат ... кілең бозбала. Бір топ ауыл қыдырып «айттық» алып жүр. Ауыл гу-гу.

– Айт құтты болсын.

– Жақсылығы бірге болсын. Жер ошақтың басында үш, төрт адамның басы құралып қалды. Бірдеме естіп бастарын шайқасып отыр. – Есіл ерай қор болған екен. Бірден бірге жайылып хабар ақ боз үйдің маңайындағы көп адамға жетті.

– Қатыны мен Бәкен қайтыпты.

– Қашан.

– Бүгін.

– Алда бишара-ай.

– Қайтқандары да дұрыс болған екен тірідей қор болып еді.

– Айт күні қайтқаны тілеулері дұрыс болған екен бишаралардың.

– Дүние деген осы, жігіттер, – деді ортада отырған бір ақсақалды кісі... тұз дәмін татқан жігіттер екенсіңдер, еттеріңді жеген соң жаназасын жерге тигізіңдер, сауап қой (Майлин Б., 1986:86). Бұл үзіндіден де айт күні жамбасы жерге тиюдің үлкен сауап екендігін байқауға болады. Айлардан Рамазан айы, күндерден айт күні ислам дінінде қасиетті күндер болып саналады. Сондықтан да күллі мұсылманның тілегі – сондай қасиетті күндерде жамбасы жерге тиюді армандау. Автор қазақтың ораза мен айтқа ерекше мән бергенін осындай бір сәттік көрініспен кейіпкер сөзіне сыйғыза білген. Осылайша ол қазақ әдебиетіне ораза мен айт туралы таным-түсінікті енгізе білді.

Ал «Шариғат бұйрығы» әңгімесінде:

– Құдай берер-ау, бірақ жұрттың пейілі түзелмей жүр ғой.

– Жұрт тәубе-тауыптан кетті ғой, шариғаттың бұйрығын істейтін жан жоқ. Егер мұсылман баласы болып шариғатпен жүріп отырса, баяғы дәурен сөзсіз-ақ қайтар еді, – деді Қәре-

кең. Өзінше істеген ісінің шариғатқа қилап еместігін Салқамбайға сездірдім бе деп ойлады.

– Шариғат жарықтықтың жолын жұрттың көбі надандықпен білмейді. Бірен-сараны біледі деген адамдар шариғатты аяғына басады, сонысы-ақ жәбір, – деді... Молдалық жөнін салыстырғанда Салқамбайдың оқуы артық. Кәрібай ауыл молдасынан оқумен ғана молдалық құрып кеткен. Салқымбай Таңатар қажының медресесінен екі жыл оқыды. Әкесі дәулетті болған соң, молдалық қалпын қумай, шаруашылығына айналып кеткен кісі. (Бұл жерде дін білгеннің бәрі молда болмаған, қазақтар ішінде дінге адал болғандардың да баршылық екенін көруге болады). Жас кезінде шариғат салыстырғанда Кәрібайды жеңіп кете беретін. Оның үстіне бұл жолғы істеп отырған ісінің шариғат көзімен қарағанда дұрыс екендігіне Кәрібайдың өзі күмәнді. Дәлел ғып ұстағаны – жас кезінде оқыған молдасымен Ақсақ молданың риуаяттары «кәпірдің және ұрылардың малын жеу дұрыс» деп Ақсақ молда талай айтатын. Бәрінен бұрын істегенінің шариғат қарауынша дұрыс – дұрыс емес екендігін білмегендік қинады. Жол бойынша айыпты болса да, шариғат қарауында дұрыс болып көрінсе, ең болмаса баяғыдан бері молда атанып жүрген атағына кемдік келмес еді. Жұрт анығын білсе де: «Бейшара, қайтсын шариғаттан шыққан жоқ екен ғой» дер еді... Шынына қарағанда, «қала» деген сөзді Әптиек тәпсірінен үйреніп еді. Арапша кітаптарды көрсе ашып, оқыған жерінде «қала» деген сөз болмаса да, қараушылар сезіктенбесін деп «қала» айтты пайғамбар ғалай салам... деді. Қарекен босап кетті. – Әй, құдай-ай, ата-бабамның істемеген кәсібі еді. «Қарекен ұсталыпты...» деген хабар тарағанда жұрт екіге бөлінді жастар, мұғалімдер:

– Баяғыдан бері өтірік көз жұмып, жұрттың қанын сорып болып еді-деп табалады.

– Шариғатқа қарсы іс істемеген шығар, ұстатып жүрген тік аяқтар ғой – деп шалдар жағы аясты (Майлин Б., 1986:79)

Жазушының осы әңгімесінде молданың жасаған қылығына жастар мен мұғалімдердің, шалдар мен бұрынғы адамдардың ойларын астарлап жеткізуінен сол замандағы дінге деген көзқарасты анық аңғаруға болады. Сол кездегі коммунистік партия, кеңес үкіметі саясаты дінді халық арасында теріс түсіндірді. Жазушылардың мақсаты да сыни көзқараста болды. Мысалы: «Қадір түнгі керемет» әңгімесінде де дін басыларының әрекеттерін сынайды. «Ой, құдай-ай, бұл жұрт не болып кетер екен? Ақырзаманың болып-ақ қалған-ау, – деп Байқан молда күрсіне-

ді. Соңғы әзірде комсомол деген шықты. Комсомол дегені өзіміздің ауылдың жаман балалары. Соның бірсыпырасын бұдан 5-6 жыл бұрын өзім оқытқан едім. Құдай-ау, менің аузымның дұғасы шынымен кеткені ме? Соларды діншіл қып-ақ тәрбиелеген жоқ па едім. Енді кернейлетіп, сырнайлатып тажалдың құралы болып отыр», – дейді. Жазушы бұл жерде заманның тез өзгергендігін, молданың өзі оқытқан балаларының заман ағымына сәйкес тез өзгергендігін молданың күйініші арқылы нанымды бейнелеген. Бұл мәселе кезінде кертартпа әдет-ғұрыпты көксейтін қиял сандырақ деп түсіндірілді.

Дін – қиял сандырақ деп қанша түсіндірілсе де сол заманда, сол қоғамда өмір сүрген адамдар арасында өз дініне берілген, оны сақтап қорғаған, оның қағидаларына бас ұрған саналы азаматтар болған. Жазушылардың мақсаты дінге шын берілгендерді сынау емес, дінді шала түсініп, халықты адастырған молда, ишандарды сынау болған. Жазушы Б. Майлин «Талақ» әңгімесінде: «...Атаңа нәлет! деді Айдарбек. Атаңа нәлет ... Қараңды батыр! Мен сенен талақ! – деді Зейнеп елде жүргенде шешелерінің айтқанынан есітетін «неке» ерлі-байлы адамның тұрмысын бір-біріне байлайтын жіп. Бірін бірі көрмеген, бірін-бірі сүймеген екі адамды неке сүйдіреді... Ал ерлі байлы адамның жиіренішті тұрмысына дәнекер болып тұрған жіпті үзетін бір нәрсе, ол – талақ! Талақтың түпкі мағынасын айыра білмесе де, ерлі-байлы адамға ұнамды нәрсе еместігін сезеді. ... Бірақ ашу уақытында айтылған сөздің шарифат қарауында қанша ауырлық-жеңілдігінің барын айырып білерлік Айдарбекте молдалық жоқ. Талақ жөнінен мұның бар білетіні – бір-екі-ақ оқиға: біреуі көрші ауылындағы Қасым қатынын менсінбей Қалтайдың қатынын алмақ болып көңіл қосады. Өз қатыны айырылып біреуге тимек болады. Сонда молдалар талақсыз

неке қиюға болмайды деп ағайыншылықпен айыпты малын төлеген соң Қалтайға да Қасымға да қатындарын талақ қылғызады. Талақ қылған қатындар тиетін байына бара алмай үйінде отырып үш ай «мүддетін» өткізеді. Талақ жөнінен екінші білетіні Ишан хазіреттің үш қатыны болған екен. Кіші тоқалы «тентектеу» болып біреумен көңіл қосып қиянат қылған соң, хазірет ашуланып талақ қылады. Және біреулер шарифат сұрағанда Шолақ молданың да айтқаны бар: «Адам өз қатынын бір рет талақ қылса, сол қатынды екінші адам алып, ол адам талақ қылғанның артынан үш ай «мүддетін» өткізген соң бастапқы байына неке қиып алуына болады», – деп. (Бұл жөнінде құранда, шарифаттан арабшасын жазу). Бұл жерде жазушы Зейнеп образын бейнелеуде оның аса үлкен күнәсі жоқ екенін, сондықтан Айдарбек екеуінің тез татуласқандығын шебер суреттейді. Шарифаттың бұйрығын істесе Зейнептен айырылады. Бірақ Зейнепсіз шарифаттың Айдарбекке керегі не? Ойлап-ойлап қорытындысында – Шарифат құрысын, қатынымнан айырылмаймын», – деді (Майлин Б., 1986:76).

Бұл кезеңдегі қазақ қаламгерлері ішінде дін басыларының типтік образдарын, олардың өздеріне тән психологиясын Илияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин, Мұхтар Әуезовтер айқын суреттеген, бірақ олардың негізгі мақсаты сынау болған. Олар сол кезеңнің саясатына сәйкес бір қырынан ғана қарастырған, әйтпесе олар өмір сүрген дәуірде білімді қожа, молда, имамдар болғаны тарихтан мәлім. Тек солақай саясаттың әсерінен ғана дін апиын деген атеистік көзқарастың әсерінен сыңаржақ пікірлер туған. Көбіне имам, молдаларды ислам дінін бетке ұстап, пайдаланып өз зұлымдықтарын іске асырды деп суреттеген. Ислам дінін бетке ұстап деген пікірдің өзінің қалыптасуынан ол діннің қаншалықты маңызды екені айтпаса да түсінікті нәрсе.

Әдебиеттер

- Сейфуллин С. (1964) Шығармалары. – Алматы: Жазушы. – 6 т. – 439 б.
 Әуезов М. (1991) Әдебиет тарихы. – Алматы: Ана тілі. – 240 б.
 Қабдолов З. (1988) Арна. – Алматы: Жазушы. – 256 б.
 Жансүгіров І. (1960) Шығармалары. – Алматы: ҚМКӘБ. – 1 т. – 566 б.
 Құран Кәрім. (1991) Екі харамның қызметкері Фаһд патшаның Құран Шәриф басым комбинаты. – Почта құтысы 3561 Медине Мұнаууара Сауд Арабия. – 604 б.
 Жолдыбайұлы Қ. (2006) Күдікпен күрес. – Алматы: Алтын қалам. – 192 б.
 Нұртазин Т. (1966) Майлин творчествосы. – Алматы: Жазушы. – 324 б.
 Майлин Б. (1986) Шығармалар жинағы. – Алматы: Жазушы. – 1 т. – 344 б.

References

- Seyfullin S. Shygarmalary. – Almaty: Zhazushy, 1964. – 6t. – 439b
Auezov M. Adebyet tarihy. – Almaty: Ana tily, 1991b
Kabdolov Z. Arna. – Almaty: Zhazushy, 1988. – 256b
Zhansugurov Y Shygarmalary. – Almaty: KMKAB, 1960. – 566b
Khuran Karym Eky haramnin kyzmetkery Fahd patshanyn Khuran Sharyfbasym kombynaty. – Poshta kutycy 3561 Medine Mu-
nauuara Saud Arabya. – 1991. – 604
Zholdybayuly K. Kudikpen kures. – Almaty: Altyn kalam, 2006. – 192b
Nurtazin T. Maylin tvorshestvosy. – Almaty: Zhazushy, 1966. – 324b
Maylin B. Shygarmalar zhinagy. – Almaty: Zhazushy, 1986. – 1t. – 344b